

MARKO MARINČIČ:
GRŠKA KNJIŽEVNOST ARHAIČNE DOBE
(Zgodovinski, problemski in bibliografski uvod)

EPIKA: HOMER IN HEZIOD

- civilizacija, o kateri pripoveduje Homer v Iliadi, je v pozni bronasti dobi v resnici obstajala (16-13 st. pr. n. št)
- po letu 2000 pr. n. št., ko so Grki naselili Balkan, se je razvila »**kultura palač**« > v stiku z minojsko Kreto so Grki doživeli nenaden kulturni vzpon > prevzeli so pisavo > **mikenska kultura** (= vrh, 14 - 2/2 13 st. pr. n. št.)
- 1200 pr. n. št = »**temno stoletje**« > palače so bile porušene > propad mikenske civilizacije v času velikih preseljevanj ljudstev > spomin na mikensko slavo v Iliadi je poveljnik grških čet v trojanski vojni, tj. mikenski kralj Agamemnon
- tudi Troja je zgod. dejstvo (Heinrich Schliemann najde ostanke mesta)
- zgod. dejstva v delu so tudi imena krajev in pokrajin (Truwiša = Troja...)
- na pogoriščih palač so našli več tablic z zapisi > linear B > odkrijejo marsikatero dejstvo o zgod. grškega jezika in mikenski civilizaciji
- v Homerjevi Iliadi in Odiseji se torej zrcali zgod. spomin na civilizacijo, ki je doživela vzpon in propad v razponu nekaj stoletij, to je **zgodovinska snov**
- **fikcionalna snov** Iliade in Odiseje > mit o trojanski vojni (trojanska vojna je mit postala skozi stoletja in posrkala vase še snov drugih mitov in legend, tudi iz Orienta)
- **civilizacija, o kateri torej govori Homer je zgodovinska, civilizacijo, kakršno opisuje, pa zunaj Iliade in Odiseje ni nikoli nastopala**
- Iliada se nam predstavlja kot zgod. epopeja, vendar to ni > zgod. je čas, kraj > vse ostalo je legendarna fikcija, realistično pripovedovanje pa je le Homerjeva umetniška opredelitev
- odsev družbe: v strukturi homerske družbe se skriva razdvojenost med starim in novim, med klasično aristokracijo in mestno skupnostjo, zrcalijo se aktualne družbene napetosti
- **oddaljene dežele:** to je bil čas, ko so Grki začeli po Sredozemlju ustanavljati nove kolonije, ki so jih vključevali v svoje izročilo. Mit o Odisejevih morskih potovanjih je mit o vračanju Grkov iz trojanske vojne.
- **oddaljeni časi:** zanimanje Grkov za preteklost > kult herojev
- **svet homerskih epov:**
 - o homerska predstava o mikenski civilizaciji se ujema z arheološkimi najdbami: (bronasto orožje, veliki stolpasti ščit, šlem, rokodelske tehnike, bronasti meč, vozovi...)
 - o družbena ureditev: ujemanja z linearjem B, vendar Homer podaja tudi lastne predstave o odnosih v družbi, ki jih takrat ni bilo, isto naredi z religioznimi predstavami, uporabi pa znana imena bogov iz linearja B
 - o lastna imena na mikenskih tablicah ustrezajo homerskim junakom (Ajant, Ahil, Hektor, Tezej)

HOMERSKA EPIKA IN ORIENT

- negrška imena bogov in junakov
- **oblikovni pogled:** premi govor je pri obeh močno poudarjen
- **snovni pogled** (sumerske, akadške usedline: paralele med babilonskim junakom Gilgamešem in homerskim Ahilom)

- oba sta sinova boginje in skoraj nesmrtna
- oba imata težaven značaj
- oba se izločata iz družbe
- oba doživita smrt tovariša
- posamezne epizode Gilgameševih potovanj ustrezajo homerskim pripovedim o Odiseju pri Kirki, Kalipso in Fajakih

KIKLIČNI EPI

- »epski kiklos«: skupina neohranjenih epskih pesnitev, ki so združene obsegale oba največja mitološka cikla, tebenskega in trojanskega; drugi je bolj poznan:
 - o *Kiprijski spevi*
 - o *Iliada*
 - o *Ajtiopis*
 - o *Mala Iliada*
 - o *Porušenje Ilija*
 - o *Vrnitve*
 - o *Odiseja*
 - o *Telegonija*
- kiklični epi so krajši od homerskih, imajo nepregledno zgradbo, premi govor je zelo redek
- skušajo dopolniti Iliado in Odisejo > deli teh dveh epov se nanašajo na kiklične epe, ki vsebujejo neke podatke (Ahilova smrt je bila po prerokbi verjetno povezana s Hektorjevo – o tem zvemo več v Ajtiopidi)

HOMERSKO VPRAŠANJE

- Ali je Homer zgod. oseba?
- Ali je bilo tako ime avtorju Iliade in Odiseje?
- Ali je avtor obeh en sam?

Idealizirana predstava o Homerju (slepi pevec in berač) > mnenja, da avtor obeh del ni isti (Odiseja ima drugačna ponavljanja, drugačne izraze za vsakdanje pojme, drugačne religiozne predstave) > **homeroslovje** (d'Aubignac, Gimbattista Vico, F. A. Wolf, K. Lachmann, Herder, Gottfried Hermann) > teorija kompilacije, teorija razširitve...

METRUM, JEZIK IN SLOG

- verz homerske epike = **daktilski heksameter**
- posamezen heksameter ni vedno miselna celota > **enjambement** (nadaljevanje stavka oz. misli v naslednji verz)
- homerski jezik = mešanica jezikovnih plasti, ki ustrezajo poznejšim dialektom
- epski jezik je način sporazumevanja med aojdom in njegovim občinstvom

V ozadju Iliade in Odiseje je nedvomno tradicija ustnega pesništva

- o oba opisujeta dogodke izpred 500 let (pisano v 8. st. pr. n. št., dogajanje pa je postavljeno v 13. st. pr. n. št.) > dokaz za obstoj epskih pesnikov pred Homerjem daje on sam: spevi, ki jih pojejo na gostijah Fajakov ter Ahil, ki ob spremljavi forminge (star strunski instrument) poje o slavnih dejanjih mož = **aojdi, rapsodi** (rapsodi danes pomenijo pohomerske pevce, ki so reproducirali homerska besedila)
- o na ustni značaj tradicije nas usmerja tudi epska širina, ki jo aojd med drugim uresničuje tudi s kumulativno pripovedno tehniko (na izhodiščno misel naniza

vrsto drugih misli, ki jo dopolnjujejo > s kopičenjem besede na besedo ustvarja neprekinjen tok pripovedi)

- o kaže se tudi v ukrasnih pridevkih = epiteih, ki se ponavljajo ob imenih bogov, junakov in krajev (Zeus = zbiralec oblakov, oče bogov in ljudi...)
- o smer homeroslovja, ki se ukvarja predvsem z ustnim značajem homerskih epov, se imenuje »oral poetry« oz. »oral composition« Njen začetnik je Slovenec, slavist Matija Murko, glavni predstavnik pa Milman Parry

PISAVA (PISANJE)

- Grki so pisavo prevzeli od Feničanov v 1/2 8. st. pr. n. št. > tehnike zapisovanja na pisalne tablice
- prvotno je bil zapis namenjen praktičnim potrebam kljub majhni pismenosti
- sprejemu pisave neposredno sledi zaton ustne epske zvrsti
- veliko dokazov je v prid Iliadi, nastali kot zapis in ne kot posledici ustne epike (motivna povezanost med spevi ne more biti naključna – 1-24, 2-23, 3-22...)
- nekatere domneve dokazujejo, da je Homer pisal po nareku...

HOMERSKO VPRAŠANJE IN USTNA TEORIJA – POSKUSI SINTEZE

- *Ali je avtor obeh epov en sam?*
- *Kolikšen je dolg Homerja do tradicije?*
- *Kakšen je obseg poznejših interpelacij?*

Sodobna naratologija > homerski pripovedovalec se ne kaže kot anonimen predstavnik ustne tradicije, ampak kot ustvarjalec, ki se s tradicijo okorišča > v ozadju prepoznamo avtoritativni lik vsevednega pripovedovalca > nastopi aoidov pričajo o Homerjevi vpetosti v ustno tradicijo, s tem se avtor postavi v ozadje in da glavno pripovedovalno vlogo njim

ILIADA

- 15600 verzov
- opisuje dogodke v devetem letu obleganja Troje
- realni čas dogajanja je 51 dni

Aristotel azto pravi, da je Homer božanski (se približa dramskemu enotnemu dogajanju časa-prostora-dogodka)

- Homer ne opisuje celotne trojanske vojne: njegova izhodiščna tema je Ahilova jeza in njene posledice
- **širši kontekst** (1086 ahajskih ladij ^{Homer imenuje Grke Ahajci}, tejhoskopija – ko Helena Priamu kaže s trojanskega obzidja posamezne grške junake, namigi na ozadja vojne...)
- **ožja zgodba zrcali celotno zgodovino trojanske vojne:** na začetku je na svatbi Ahilovih staršev - PELEJ in TETIDA boginja spora ERIDA vrgla med tri boginje jabolko z napisom »najlepši«; PARIS je namenil jabolko AFRODITI, ki mu je obljubila za ženo MENELAJEVO soprogo HELENO, in s tem zanetil vojno; Ahilova mati Tetida prosi ZEVSA, naj se postavi na trojansko stran; kriza se zaostri v 9. spevu, ko poslanci zaman skušajo prepričati Ahila, da bi se vrnil v boj; 11-18. speva je v ospredju trojanski uspeh; preobrat skuša doseči PATROKLOS, ki se odpravi v boj v Ahilovi bojni opravi; Hektor ga ubije in s tem maščuje SARPEDONOVO smrt; po tem dogodku se Ahilova jeza obrne navzven, zoper Trojance; v 18. spevu se Ahil spravi z Agamemnonom, se z novim ščitom vrne na bojišče in v 22. spevu zmaga nad Hektorjem; priredi nagrobne igre v Patroklovo čast in Hektorjevo truplo vsak dan vleče za vozom okrog Patroklovega groba; naposled izroči truplo v pokop

V očeh Homerjevih junakov je **najvišja vrednota** = **slava** pridobljena z junaškimi dejanji. V svojem herojstvu so bojevniki torej božanski, pojmovanje slave in časti je zunanje, notranjih meril časti homerski junaki nimajo. Čast pomeni ugled – to pa je mogoče doseči z uspehom v vojni, z bogastvom in lepoto.

Nasprotje teh vrednot je občutje sramu (ne krivde) = **kultura sramu**; za Ahila je sramota, da mu Agamemnon vzame Brizeido : ne zato, ker bi do nje gojil intimna čustva, ampak zato, ker mu ujetnica pripada kot plen

Novejši avtorji govorijo o **problematiziranju herojske etike** v Iliadi: Ahil v svojem junaštvu izzove občudovanje, a tudi strah; poleg tega so njegova dejanja povezana s prerokbo o njegovi smrti; njegova mati to ve in trpi v svojem in sinovem imenu; njegova tragika se kaže v njegovi afektivnosti (jezi, odsotnosti > trojanske zmage, smrt prijatelja, maščevanje) in pomiritvi (Ahil vrne Priamu sinovo truplo) > Ahil ni značilen junak, stoji na robu herojske dobe > ob vprašanju življenja in smrti ter javnega in zasebnega se kaže kot tragičen junak in zgled Sofoklovih tragičnih likov.

- tema = vojna
 - o razmerje vojna / mir (prikaz življenja na dvoru, motivi iz vsakdanjega življenja, opis Ahilovega ščita:
 - o obroba ščita je Okean, ki obliva zemljo, tu pa vidimo dve mesti: eno je v miru, eno v vojni
 - o prevladajo podobe miru – poroka, ples, delo
- prisposode = najmočnejše izrazno sredstvo homerske epike (močan učinek na vzdušje): »*Ahilova konja sta tiha kot nagrobnik. Toda konja sta nesmrtna*«

HOMERSKI LJUDJE IN BOGOVI

- Homer je oblikoval svoje religiozne predstave o bogovih, ki pa se z dejanskimi ne ujemajo vedno:
 - o Ustna epska tradicija je po naravi konzervativna in je ohranila starejše religiozne predstave
 - o Epska zvrst prikaz bogov podreja potrebam pripovedne tehnike > bogovi so vključeni v mehanizem celotnega dogajanja (ko Tetida prosi Zevsa za premoč Trojancev), niso prisotni kot nevidne višje sile
 - o Bogovi so počlovečeni; ljudem so podobni skoraj v vsem, tudi v slabostih (Zevs okleva, ko vidi da bo Patrokel pokončal njegovega sina Sarpedona)
 - o Bogovi so za razliko od ljudi vsevedni, neumrljivi in popolni v svoj isreči

KOMEDIJA ZNAČAJEV: ODISEJA

- 1. - 2. spev: dogajanje na Itaki v dvajsetem letu Odisejeve odsotnosti (10 let vojne + 10 let blodenj)
- 3. - 4. spev: njegov sin **Telemah** se odpravi na potovanje, da bi odkril kako sled za izginulim očetom; ustavi se pri **Nestorju** in pri **Menelaju**, ki mu razkrije, da Odiseja nimfa **Kalipso** zadržuje na Oigigiji
- 5. spev: Odisej, ko ga Kalipso vrže iz svojega objema > po brodolomu pristane na otoku polbožanskih **Fajakov**
- 9. – 12. spev: Odisej na dvoru kraljične **Navzikaee** pripoveduje njenemu očetu o svojih dotedanjih pustolovščinah: Kikoni, Lotofagi, Kiklopi, Kirka... Sledi skrivnosten prihod Odiseja na otok Itako
- 15. spev: Telemah se vrne iz Sparte in se pridruži očetu; Odisej se maščuje nad snubci, se prepusti prepoznati Penelopi in očetu Laertu in spet zavladati rodni Itaki

Odiseja se naslanja na Iliado

- ponavljanju snovi se izogiba, samo retrospektivno omenja dogodke, ki so se zgodili v času med obema pripovedma: padec Troje, posebej omenja izpolnitev Ahilove želje, da bi njegove kosti pokopali skupaj s Patroklovimi
- v jeziku je bistveno manj arhaična
- ima več kompozicijskih pomanjkljivosti
- zaostaja po številu prispevkov

Čas dogajanja je 40 dni, realna potovanja Odiseja pa so trajala 10 let; od 40 dni druga polovica epa obsega 5 dni od Odisejeve vrnitve na Itako do konca.

- To je ep o potovanjih > začetki kolonizacije Grkov v 8. st. pr. n. št. (Sredozemlje) > zgled naj bi mu bil Ep o Argonautih (Kirkin otok je bil tudi cilj Argonavtov)
- Pustolovska snov: veže se na trojanski ciklus in na novelistični motiv odsotnega moža, čigar ženo že oblegajo snubci, nazadnje pa se pogrešani zmagoslavno vrne
- ODISEJ / AHIL: Odisej namesto fizične sile uporabi intelekt = zagotavlja uspeh; ne gre več za zmago v vojni, ampak za osebni uspeh > stil junaka novega časa je potrpežljivo čakanje; njegova zaščitnica je Atena; ukana, s katero se reši iz ujetništva pri enookem velikanu Polifemu (sin Pozejdona, le-ta pa je kot utelešenje rušilnih sil v naravi nasprotnik Odiseja)
- ATENA / POZEJDON: antagonizem ima razvidno simbolno sporočilo: razum zoper silo, civilizacija zoper divjo naturo
- V nasprotju z Iliado = pesnitev strasti je Odiseja = etična pesnitev, komedija značajev > gre za psihološko motivacijo človeškega ravnanja
- V ospredje stopajo civilne, realistične teme: gostoljubje, ljubezen, obrt, liki iz vsakdanjega življenja, služabniki, trgovci, kmetje, pastirji...
- Opisi ambienta in narave (ko Odiseja naplavi na obalo med skupino deklet in kraljično Navzikao, ko perejo perilo)
- V Iliadi so bogovi aktivno vpleteni v tragedijo, ki se odvija na zemlji; v Odiseji pa so bogovi višja bitja > Odisej zmaguje, ker je pravica na njegovi strani

HEZIOD in didaktična epika

- antika didaktične epike ni štela za posebno zvrst; ker je njena prevladujoča metrika heksameter, jo je uvrščala v kategorijo *epos*
- prvi je v to podvomil Aristotel: on to imenuje znanost v verzih, zametek pa najde v verzih Hezoda: »*Teogonija*«, ko Muze nasproti lažem, podobnim resnici, postavljajo čisto resnico * > Heziodov namen torej ni pripovedovanje zgodb, temveč posredovanje resnice in začetku svetu in bogov
- je prvi znan antični pesnik, ki govori v prvi osebi > »*Dela in dnevi*«

TEOGONIJA (O rojstvu bogov)

- >1000 heksametrov
- začetek = himna Muzam (prizor ima izreden pesniški učinek in je vzor pesniške in filozofske iniciacije pri Grkih - Parmenid, Kalimah in Rimljanah – Enij, Vergilij, Propercij, Horacij)
- Heziodova vizija: *ko je nekoč pasel ovce pod Helikonom, so se mu približale Muze, mu izročile lovorovo mladiko, vdahnile vanj božanski glas in mu velele, naj poje o prihodnjih in preteklih dogodkih ter slavi rod nesmrtnih bogov*

- * »Znamo povedat mnogo laži, podobnih resnici / znamo, če hočemo, povedati tudi čisto resnico«
 - o Boginje pesniku dajejo navdih, vendar so po naravi muhaste
 - o Delajo kot se jim zahoče – lahko pripovedujejo laži ali pa resnico
 - o Heziod je v prizadevanju, da preseže laž, odvisen od Muz
 - o Gre za to, da so ljudje v primerjavi z bogovi nevedni > vsa poezija, tudi lažniva, prihaja od bogov, toda ljudje niso zmožni natančno razlikovati med resnico in lažjo
 - o Resnica ima večjo moč od laži (kot pri Homerju; Sirene so tako vsevedne, da Odiseja poznajo po imenu – njihova pesem pa je tako resnična, da se tisti, ki jo zasliši od nje ne more več odtrgati in se izstrada do smrti); glasba je pomenila človekov stik z bogom
 - o Za Heziodov čas je bil kriterij resnice predvsem moralni in estetski, ne pa empirični (kot renesančni...)
 - o Polemika s Homerjem; Heziod je od Homerja drugačen po tem, da so njegova izhodiščna tema v *Teogoniji* bogovi in v *Delih in dnevih* etična vprašanja
 - o Z rodovnikom bogov govori o nastanku Haosa, Zemlje in Tartara v globinah Zemlje > paralela v orientalskih književnostih – misel o razvoju sveta od prvotnega kaosa do kozmosa
 - o Kozmični red pri Heziodu vzpostavi Zevs in ima moralno dimenzijo: najprej ima v zakonu s Temido tri Hore, šele potem pa z boginjo spomina Mnemozino spočne tudi Muze (vizija ureditve sveta kot najboljše možne)

DELA IN DNEVI (moralni koledar)

- didaktična pesnitev po zgledu orientalske modrostne literature
- uporaba prve osebe: nagovarjanje resničnega ali fiktivnega naslovljenca
- 1. del pesnitve: spodbuda k pravičnemu delu
- 2. del pesnitve: praktični napotki za kmetovanje, pomorstvo + religiozni nauki
- Sklepni del: Dela: kmečka pratika, koledar dni
- prenese pripoved o Prometeju: *prvo žensko, ki jo dobi za ženo Prometejev nespametni brat Epimetej, tu poimenuje Pandora (»z vsem obdarjena«)*; njena zgodba je arhetipska zgodba o izvoru vsega zla > Pandora iz skrinjice izpusti vse nesreče sveta, edino Upanje ostane zaprto v njej
- pesimizem nakazuje tudi v drugi obsežni pripovedi o štirih rodovih človeštva:
 - o zlatemu rodu ljudi je zemlja dajala vse dobrine;
 - o srebrni red je bil brezbožen in ga je Zevs uničil;
 - o bronasti rod se je z boji uničil sam;
 - o rod bogovom podobnih herojev je bil boljši od prejšnjega, vendar je izginil v trojanski in tebanski vojni
 - o sedanji Heziodov rod je slab in nesrečen, toda nekoč ga bo Zevs uničil
 - o zadnji rod bo najslabši, najbolj zločinski in najnesrečnejši

Nasprotje med *Toegonijo*, ki pripoveduje o postopni zmagi Kozmosa nad Kaosom, *Dela in dnevi* opisujejo postopno degeneracijo človeka, je le navidezno > mračna vizija najslabšega rodu je mišljena tudi kot poziv k pravičnosti > k Zevsu, ki lahko poniža ošabne in poviša ponižne > rešitev: posameznik naj si prizadeva za pravičnost

ZATON EPIKE